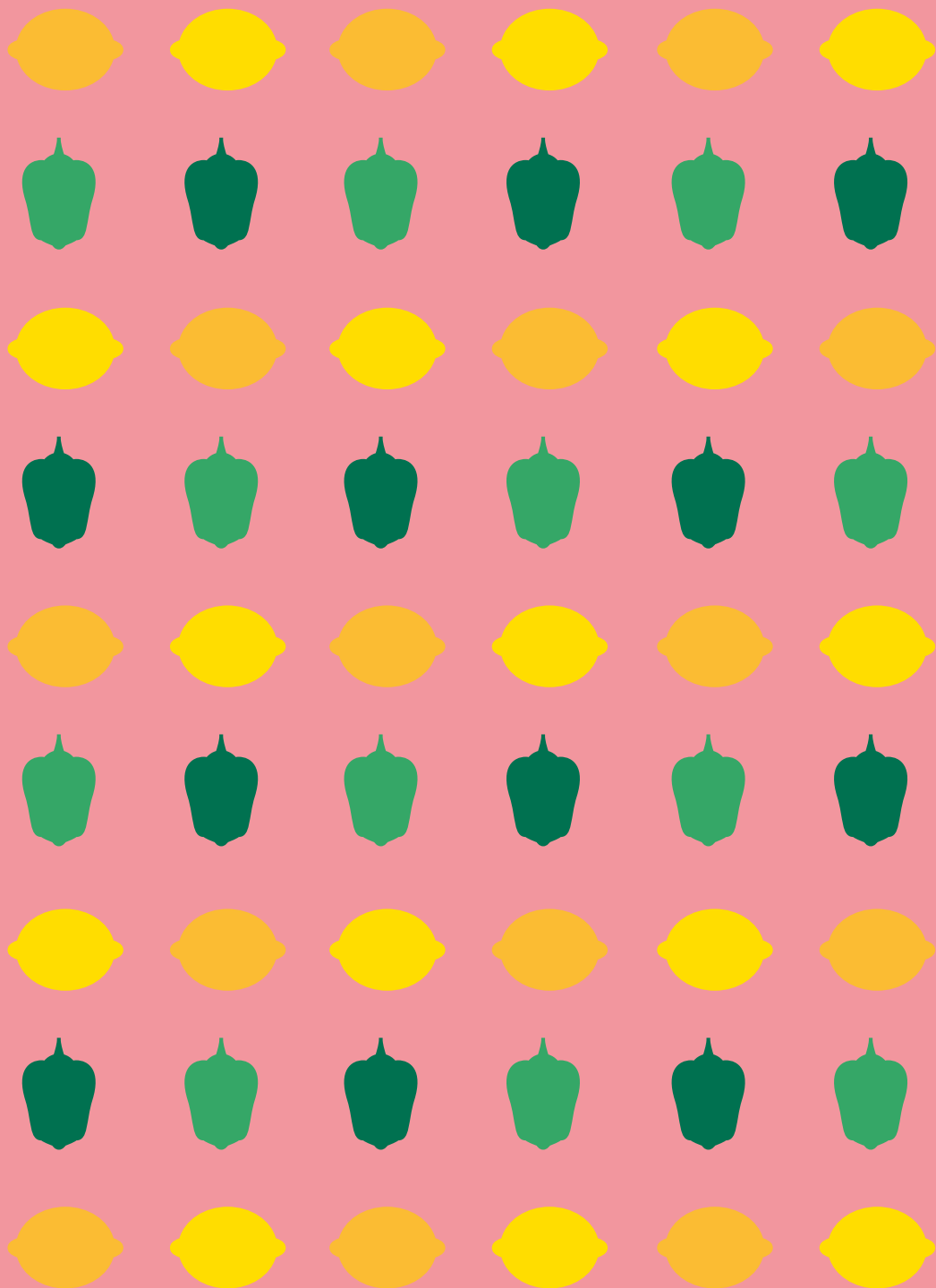

spaces & spices

De kunst van je thuis voelen

Handreiking voor kunstvak(docenten)opleidingen
en Caribische studenten

Inhoud

Waarom de Caribische student centraal?	5
Vitaliteit en begeleiding	9
Curriculum	13
Pedagogiek & didactiek	17
Algemene inzichten ten aanzien van sense of belonging	22
Bijlagen	24

Intro

Waarom de Caribische student centraal?

"Pijnlijk is dat ik al lange tijd weinig antwoorden hoor, dat doet me steeds meer pijn. Er is niet veel veranderd sinds ik naar Nederland ben gekomen veertien jaar geleden en ik ben bang dat mijn zoon van zeven jaar dezelfde dingen gaat meemaken als hij de kunstwereld in wil gaan. Ik maak me zorgen en zal mijn zoon niet snel stimuleren hetzelfde pad te nemen als ik, dat heeft me veel zweet gekost." - **alumnus**

"People don't understand our shared history, so they treat me like I don't belong here." - **Caribische student**

Ondanks de inspanningen en goede bedoelingen van kunstopleidingen zijn er signalen dat de aansluiting tussen studenten van Caribische afkomst en de opleidingen beter kan.

Waarom specifiek aandacht voor de Caribische student?

- Allereerst omdat er een speciale verantwoordelijkheid ligt, aangezien de Caribische eilanden Curaçao, Aruba, Bonaire, Sint Maarten, Sint Eustatius en Saba onderdeel zijn van het Koninkrijk.
- Ten tweede omdat – hoewel de Caribische studenten vaak al veel weten over Europees Nederland (daar waar Nederlandse studenten en docenten zelden iets weten over de Cariben) – er een verschil is in normen, waarden en taalgebruik, waardoor dit geregeld tot misverstanden leidt.
- Waar Caribische studenten vaak te weinig kennis over hebben, is de administratieve rompslomp van zorgverzekering, belastingen en toeslagen. Dit kan leiden tot onnodige schulden.
- Verder is bekend dat de uitval onder Caribische studenten hoog is: jaarlijks komen ongeveer 1600 studenten voor verschillende opleidingen naar Europees Nederland, maar hun studiesucces is laag. Er is significant meer uitval.¹ Een deel daarvan is te verklaren doordat Caribische studenten soms knel komen te zitten tussen de hoge verwachtingen van het thuisfront (zeker gezien de keuze voor kunst, die niet altijd gesteund wordt) en de onbekende regels en verwachtingen van de opleiding. Hoewel er een sterke traditie is van studenten die naar Europees Nederland komen, zijn er ook veel eerste generatie studenten, die niet de academische

¹ Studiesucces en ervaringen studenten Caribische delen Koninkrijk (Reserarchned, Min OCW, 2021) : 50% van de Caribische mbo-studenten haalt een diploma binnen vier jaar (tegenover 75% van overige studenten); in het hbo is dit 23% binnen vijf jaar (tegenover 51%), en in het wo 43% binnen vier jaar (tegenover 61%). Caribische studenten wisselen opvallend vaak van studie: 48% in het hbo en 43% in het wo binnen het eerste jaar. Ook blijft de uitval na het eerste jaar relatief hoog.

ervaring van huis uit meenemen. Verder speelt de ontvangst in Nederland mee. Kortom een complexe mix van cultuurschok, begeleiding vanuit de opleiding en psychische belasting.

- Tot slot is in algemene zin de mentale gezondheid van studenten een toenemende zorg.

De (beperkte) gegevens die er bekend zijn over het studiesucces van Caribische studenten en het feit dat er niet eerder specifiek is ingezoomd op de kunstopleidingen, maakten dat het Kunst-VakDocentenOverleg (KVDO) en het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) het initiatief namen tot deze handreiking. Deze handreiking is het resultaat van vier bijeenkomsten in 2024 en 2025 met alumni en studenten van kunstopleidingen en docenten en studieleiders van die opleidingen. In een open sfeer zijn ervaringen gedeeld, zowel positieve als negatieve. Met als doel van elkaar te leren en te komen tot inzichten die:

- **het thuisgevoel van studenten positief kunnen beïnvloeden**
- **het studiesucces van Caribische studenten positief kunnen beïnvloeden**

In een eerste bijeenkomst zijn de voornaamste onderwerpen geïdentificeerd waarop verbeteringen nodig zijn:

- de vitaliteit en begeleiding van studenten;
- het curriculum van de opleiding;
- de toegepaste pedagogiek en didactiek door docenten.

Achtereenvolgens zullen we hierop ingaan. Veel van de inzichten zijn in bredere zin toepasbaar wanneer je werkt aan diversiteit, inclusie en gelijkwaardigheid in je opleiding. Sommige inzichten zijn specifiek voor de Caribische student. De inzichten zijn zowel relevant voor bestuurders, docenten, studieleiders en

studiebegeleiders als voor studenten. De tips voor veranderingen in curriculum en pedagogiek en didactiek dragen tevens bij aan een beter gevoel van welbevinden van de studenten, is de verwachting.

We zijn ervan overtuigd dat juist de eigenheid van de kunstopleidingen kansen biedt om aansluiting te vinden bij de Caribische studenten. Iedereen is een uitzondering in de kunsten, authenticiteit is de kern. Wanneer dat werkelijk wordt nageleefd, zou dat Caribische studenten de mogelijkheid moeten geven zich thuis te voelen op de kunstopleiding van hun keuze.

Vitaliteit en begeleiding

*"Ik probeerde alle touwtjes in handen te houden. Maar werd depressief. Ik kon er geen woorden aan geven. Ik maakte schetsen van wat ik miste. Een docent werd een soort therapeut." – **alumnus***

*"Je wilt niet het label krijgen 'Caribische student'. Dat geeft gevoelsmatig een negatief beeld: door de media die dat beeld schetsen, het label dat je altijd te laat zal zijn. Wat maakt dat wij ons sneller associëren met het negatieve? Ik was altijd de ander, er niet bij horen. Uitsluiting doet pijn. Je mist de vanzelfsprekende contacten zoals op de eilanden." – **alumnus***

De realiteit van Caribische studenten is dat ze van een warm naar een koud klimaat gaan, dat ze bij familie of vreemden in huis komen of nog geen huisvesting hebben, dat de Nederlandse taal (zelfs als ze het spreken) moeite kost, dat ze te maken krijgen met formulieren en geldzaken die ze niet kennen, dat ze geen sociaal netwerk hier hebben en dat de opleiding veel om zelfreflectie vraagt daar waar ze uit een hiërarchischer onderwijsomgeving komen. Eenzaamheid en heimwee liggen op de loer.

Een aantal studenten omschrijft het als volgt:

- het eten, je dieet is hier heel anders;
- de social skills die je hier moet toepassen zijn anders dan op eilanden en dat zorgt voor kortsluiting in je hoofd;
- er is prestatiedruk: je hebt heel veel achtergelaten om hier een opleiding te komen volgen, je bent de eerste die gaat studeren soms of je komt uit een familie waarin iedereen studeert en de verwachtingen zijn hoog;
- in Europa studeren betekent vrijwel automatisch schulden maken.

Een docent vat het als volgt samen: er is een verschil tussen taakgericht in Europees Nederland en mensgericht op de Cariben.

Gevolg van deze combinatie van aspecten is dat studenten de energie uit zich weg voelen lopen, te kampen hebben met eenzaamheid, heimwee, onzekerheid over of ze het wel goed doen en soms zelfs depressie. Dat maakt uiteraard het volgen van een studie extra zwaar.

Wat kan er gebeuren om de studenten energie (terug) te geven?

Tips

Voor studenten

- Slik vitamine D, er is in Europees Nederland veel minder zon.
- Blijf bij wie je bent, pas je niet koste wat kost aan.
- Ga op zoek naar gelijkgestemden binnen je opleiding.
- Kijk welke landelijke en lokale netwerken er voor specifiek Caribische studenten zijn.
- Het is niet raar, gek of vreemd dat je te kampen hebt (of hebt gekregen) met mentale uitdagingen. Hulp zoeken of ervoor vragen is geen zwakte.

Voor de opleiding (docenten, studieleiders, bestuurders)

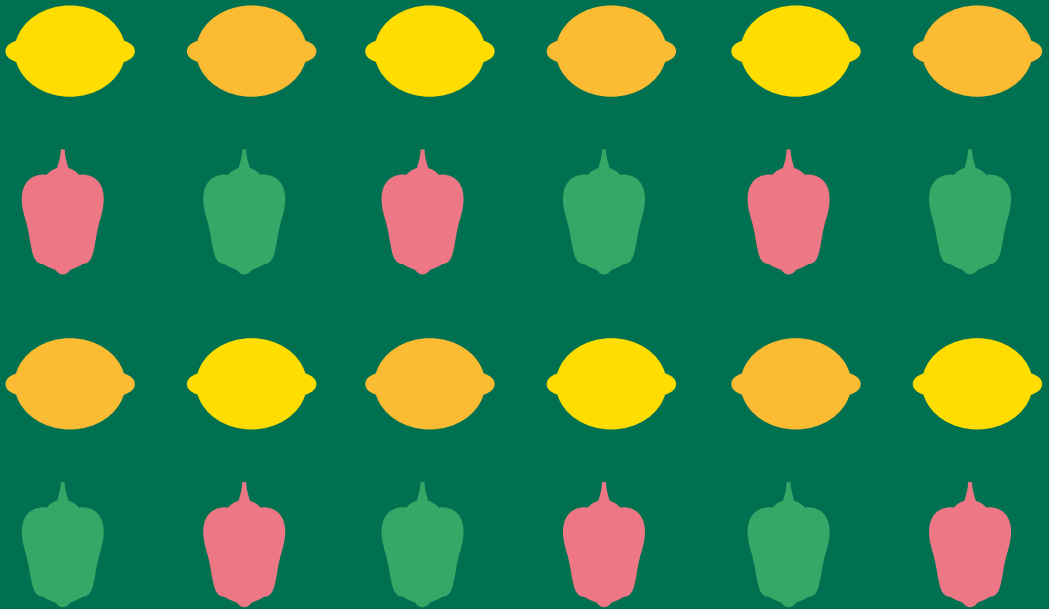
- Geef informatie over fysieke en mentale gezondheid.
- Geef informatie over omgaan met financiën (het belastingstelsel met zijn toeslagen is ingewikkeld!). Helaas is bekend dat er veel schuldenproblematiek is onder jonge mensen, en daarmee ook bij Caribische studenten. Zeker daar waar een studieschuld wordt opgebouwd.
- Warm eten, ook overdag, is belangrijk voor veel Caribische studenten. Een magnetron op school, zodat de studenten hun maaltijd kunnen opwarmen, is welkom.
- Geef Caribische studenten de ruimte om op te laden op hun thuseiland; soms betekent dit dat ze wat langer weg zijn (ook vanwege de reisdagen), maar dat kan opgevangen worden door ze een opdracht voor school mee te geven.
- Soms heeft een student geruststelling nodig en geen oplossing.
- Begin al met voorlichting geven op de eilanden over wat ze kunnen verwachten, dat kan live of via radiospotjes. Radio is het belangrijkste communicatiemiddel op de eilanden.
- Zet rolmodellen of peers in bij de begeleiding.
- Neem niet aan dat iedereen in de opleiding hetzelfde in het leven staat en bied ruimte om anders te zijn.
- Verdiep je in verleden en heden van de Caribische eilanden.
- Breng in kaart wat haalbaar is om de prestatiedruk naar beneden te brengen (ruimte voor playfulness).

Specifiek voor bestuurders

- Ga de samenwerking aan met relevante organisaties en personen op de eilanden.
- Faciliteer dat Caribische studenten van verschillende opleidingen structureel met elkaar in contact worden gebracht.
- Geef docenten de ruimte om te professionaliseren op het vlak van culturele sensitiviteit; zorg voor tenminste twee mensen in het team van docenten die zich specialiseren op het vlak van kennis over en ervaring met de Caribische eilanden.

Voor studenten en docenten

- Ga elkaar ontmoeten, samen iets doen, zodat dialoog ontstaat. Vergeet daarbij het warm eten en de hapjes niet.

Curriculum

*“Je komt terecht in een opleiding van de Franse keuken, maar jij komt met de Antilliaanse keuken” – **student***

*“Hoe werkt authenticiteit? Ze maken jouw authenticiteit minder krachtig, in plaats van krachtiger.” – **alumnus***

*“De onderwijskundige taal van het opleidingsprofiel is onbegrijpelijk voor buitenstaanders.”– **studieleider***

Hoe welkom is het dekoloniseren van het curriculum?

Veel Caribische studenten hebben de ervaring dat hun inspiratiebronnen er niet toe doen. Impliciete of expliciete kwaliteitsnormen zijn gebaseerd op een bepaalde (koloniale) geschiedenis van hoe de opleiding is ontstaan en vormgegeven. Daarnaast speelt ook de eigen scholing en voorkeur van een docent een rol bij keuzes die worden gemaakt. Zelfs wanneer docenten dat beseffen is er vaak geen ruimte om daar bij stil te staan en om bijvoorbeeld de particuliere toelatingseisen en eindexamennormen te veranderen. Er is sprake van onuitgesproken eisen en normen die verbonden zijn met persoonlijke voorkeuren van docenten en examinatoren, de context waarin zij zelf zijn opgeleid en hoe zij naar de eigen beroepspraktijk kijken.

Tegelijkertijd hebben vele kunstopleidingen wel veranderingen doorgemaakt met hoe ze kijken naar wat een student meebrengt en wat een student zou moeten leren. Er is ruimte voor eigenheid en meer op maat ontwikkeling. Docenten balanceren bovendien op het snijvlak van studenten uitdagen én ruimte bieden voor wat een student aan eigen ervaring meeneemt.

Studenten van de Cariben hebben over het algemeen een heel andere bagage dan studenten die in Europees Nederland zijn opgegroeid. De voorkennis over wat een opleiding van ze verwacht bij toelating is niet altijd bekend, waardoor ze ondanks potentie en talent afgewezen kunnen worden.

In het klaslokaal zijn er op korte termijn mogelijkheden om het curriculum te diversifiëren. Tegelijkertijd dienen opleidingen ook serieus te kijken naar welke structurele veranderingen er wenselijk zijn.

Tips

Voor studenten

- Welke bronnen gebruik je? Waar haal je je inspiratie vandaan? Koester dit en benut jouw unieke kennis.
- Sta stil bij de vraag: waarom wil je kunstenaar worden? Wat wil je daarmee bereiken? Houd die drive vast. Oefen met je eigenaar voelen over je eigen leerproces (dit is nieuw, dus gaat met vallen en opstaan).
- Maak je eigen community sterk. Samen bereik je meer en bovendien voel je je dan gesteund. Wees een vangnet voor elkaar.

Voor de opleiding

- Investeer in groepen docenten die onderling uitwisselen rondom dekoloniale bronnen: lees/kijk/luister gezamenlijk en bespreek dit. In de bijlagen van deze handreiking doen wij suggesties voor relevante bronnen. Koppel dit aan je ontwikkelcyclus als studieleider.
- Kijk eens naar wat anderen hebben gedaan: welke opleidingen (ook MBO's) hebben een aanpak die kan dienen ter inspiratie? Faciliteer intervisie tussen de netwerken van opleidingen.
- Geef studenten de ruimte om leerinhouden te vertalen, te koppelen naar de Cariben (transfer).
- Creëer waar mogelijk een curriculum op maat. Een student is al iets; kijk naar wat deze meeneemt.
- Sta stil bij het concept kwaliteit. Laat smaak niet leidend zijn, maar geef ruimte aan diverse kwaliteitsnormen.
- Investeer als docent in je kennis over het heden en verleden van de Caribische eilanden.
- Bij selectie: luister naar iemands drive (en minder kijken naar het werk); kijk naar de potentie die iemand heeft.

- Sommige jongeren (met levenservaring) hebben al veel 'mislukkingen' ervaren en zijn huiverig om toelating te doen, uit vrees weer afgewezen te worden. Noem de toelating een matchings- of adviesgesprek.
- Varieer in de samenstelling van je toelatingscommissie. Laat dit niet jaar-in-jaar-uit dezelfde mensen zijn.
- Ouders moeten ook horen dat hun kinderen succesvol hun studie kunnen afronden. Laat de diverse werkvelden zien waarin kunststudenten terecht komen.

Voor studenten en docenten

- Creëer mini-revoluties in je opleiding; grote veranderingen kosten tijd, maar vele kleine stapjes worden vanzelf een grote stap.
- Welk uitgebreid dieet (qua inspiratiebronnen) is voor iedereen gezond? Schrijf samen het menu (zie bijlage WERKVORM 'What's your diet').

Voor ieder van ons is het dagelijks leven een inspiratiebron. Dat hebben we gemeenschappelijk. Maar dat dagelijks leven ziet er voor ieder anders uit. Dit betekent dat de bron van energie algemeen is, maar dat de richting waarin het gaat (de creatieve uitwerking) vaak geïnspireerd is op je culturele achtergrond.

Pedagogiek & didactiek

"Er werd aan mij getrokken om Caribische kunst te maken. Moeilijk om authentiek te zijn. Achteraf ben ik niet blij met wat ik gemaakt heb." – **alumnus**

"Wake-up call toen studente er op wees dat haar body of knowledge compleet genegeerd werd. Toen het besef dat je niet alleen maar moet vertellen maar ook luisteren." – **docent**

"Ik snapte niets van intercultureel; waar ik vandaan kom is het dagelijkse realiteit. Ik werd benaderd als iemand die gefixt moest worden, als een probleem dat opgelost moet worden." – **alumnus**

Zoals in veel organisaties speelt ook bij kunstopleidingen mee dat er vaak gezocht wordt naar 'mensen die op ons lijken'. Er bestaan allerlei impliciete codes van Ons Soort Mensen (OSM): een vorm van sociale reproductie, waarmee uitsluitingsmechanismen gepaard gaan. Hoe doorbreek je dat proces? Aan welke knoppen kun je draaien? Hoe word je van gatekeeper een verbinder?

Veel hangt af van de individuele docent en hoe die in het werk staat. Maar het zou niet alleen daarvan af moeten hangen! Het systeem heeft gewerkt voor de docenten aan een kunstacademie, want dit waren vaak de voormalige studenten die in de smaak vielen. Daardoor is er grote kans dat veel van hen oude waarden van de kunstacademie blijven reproduceren. De voorlopers in verandering ervaren vaak scepsis en weinig steun. Visie bij het bestuur en de dagelijkse leiding zijn daarom essentieel om veranderingen te bewerkstelligen. We zien dat oude systemen piepen en kraken en dat aansluiting bij een multiculturele samenleving niet alleen gewenst maar ook noodzakelijk is. Er ontstaat een heel netwerk van interessante initiatieven buiten de academies om, die steeds meer hun plek zullen opeisen. Wil je als school relevant blijven, heb je je daartoe te verhouden.

Diversiteit, inclusie en gelijkwaardigheid zijn mensenwerk. Artist-educator Rich-Tolsma, o.a. werkzaam bij ArtEZ waarschuwt voor het vastleggen in beleid zonder dat er daadwerkelijk iets verandert, zonder dat je het ongemak toelaat en bespreekbaar maakt. Een dialogische benadering, waarin schijnbare tegenstellingen ruimte krijgen, biedt openingen voor gesprek en toenadering. Enkele van die paradoxen zijn bijvoorbeeld: excellentie – toegankelijkheid, gelijk zijn – onderscheidend zijn, inclusie – exclusie, veiligheid – risico, individu – collectief (zie ook bijlage DIALOOG). Docenten verdienen het om met elkaar – én hun studenten – uit te kunnen wisselen over dit soort vraagstukken. Ze moeten niet alleen, in hun (geïmproviseerde) lespraktijk, daarmee hoeven worstelen.

Tegelijkertijd betekent het toelaten van ongemak niet dat daarmee een onveilige werksfeer voor studenten en docenten zou moeten ontstaan. Het vereist pedagogische tact om aan te voelen wat je hoe bespreekbaar maakt.

Tips

Voor studenten

- Vraag en neem tijd om antwoorden te vinden.
- Besef dat in de opleiding veel reflectie van je wordt gevraagd. Oefen daarmee met mede-studenten of vrienden, maar vergeet niet dicht bij jezelf te blijven en ruimte te vragen voor je eigen manier van reflecteren.
- Hoe comfortabel voel je je in een andere taal? Durf je ruimte in te nemen als je geïnspireerd raakt?

Voor de opleiding

- Geef studenten de tijd om antwoorden te vinden (ze zijn vaak nog aan het vertalen in hun hoofd).
- De klas moet een veilige omgeving zijn om je te ontwikkelen, dus heb aandacht voor de groepsdynamiek; ook studenten onderling sluiten soms mensen buiten; voor de dynamiek maakt het uit of de groep relatief homogeen is of juist divers.
- Studenten moeten wennen aan altijd zelf reflecteren (ik voel, ik zie, ik denk; een Eurocentrische werkwijze) – geef ze handvatten om deze competentie te leren, zonder daarbij hun eigen authentieke manier van beschouwen, geweld aan te doen.
- Stimuleer docenten om de achtergrond en context van Caribische studenten eigen te maken, zodat ze beter daarop in kunnen spelen.
- Tempo en structuur van de opleiding zijn nieuw. Geef studenten tijd om dit te leren.
- Werk indien mogelijk met twee docenten voor de klas. Vier ogen principe en twee perspectieven voor de klas.
- Durf je eigen overtuigingen ter discussie te stellen. Bevraag vanzelfsprekendheden.
- Sta stil bij het belang van representatie: een docent van Caribische afkomst zal eerder herkenning oproepen bij de Caribische studenten, waardoor de lespraktijk sneller vertrouwd is. Representatie werkt als rolmodel.

Het omgekeerde is ook aan de hand: een homogeen docententeam maakt dat veel studenten geen rolmodel hebben en zich minder snel thuis zullen voelen op de opleiding.

- Heb aandacht voor de sociaaleconomische situatie van je studenten. Er is armoede, er zijn schulden, bij een deel van hen. Bied ondersteuning om dit op te lossen.
- Neem je didactisch materiaal onder de loep: hoe inclusief is dit? Werk samen met collega-docenten (en externe experts) aan aanpassingen.
- Besef dat veel eerste generatie studenten een baan willen waarmee ze geld kunnen verdienen. Vaak is de studiekeuze een collectieve keuze geweest, waarin ook de familie een rol heeft. Dit levert ook druk op voor de student, die moet slagen.
- Het is spannend om in een nieuwe groep te functioneren. Juist kunstacademies moeten de ruimte bieden aan studenten om dat te onderzoeken. Een zekere mate van onzekerheid hoort daarbij.
- Weet dat je allemaal fouten mag maken; stap soms even uit het proces en kom er dan op terug.
- Bedenk dat er andere manieren van communiceren zijn dan alleen woordelijk. Heb aandacht voor de lichamen in de ruimte, laat stilte toe. Zo ontstaan andere manieren om connectie te maken.
- Bied studenten de gelegenheid tijdens hun stage met een grote diversiteit aan werkcontexten kennis te maken. Nieuwe netwerken en bredere horizon zijn het resultaat.
- Kijk wat je ook na de opleiding voor je alumni kan betekenen. Hebben de Caribische studenten meer moeite om een werkkring te vinden?

Voor bestuurders

- Verhoud je open en geïnteresseerd tot de initiatieven buiten de academie, bouw netwerk.
- Maak beleid voor innovatie op personeelsgebied.
- Kijk kritisch naar de onbeschreven waarden van de kunstacademie.

Algemene inzichten ten aanzien van sense of belonging

Deze handreiking is gebaseerd op gesprekken met studenten, alumni, docenten en studieleiders van verschillende kunstvak(docenten)opleidingen. Allen hebben in een open en betrokken sfeer hun ervaringen gedeeld. Zij vinden het namelijk van belang dat nieuwe studenten zich thuis zullen voelen op de opleiding.

We hebben in het voorgaande tips gedeeld die gebaseerd zijn op onze gesprekken, over vitaliteit en begeleiding van studenten, over het curriculum en over pedagogiek. Deze lijst is natuurlijk niet uitputtend. We hadden nog veel meer bijeenkomsten aan deze thematieken kunnen wijden. De uitwisseling faciliteren werd door de aanwezigen op zich al als waardevol beschouwd. Wanneer je goede voorbeelden uit je eigen praktijk kent, is het daarom waardevol die te delen met andere collega's.

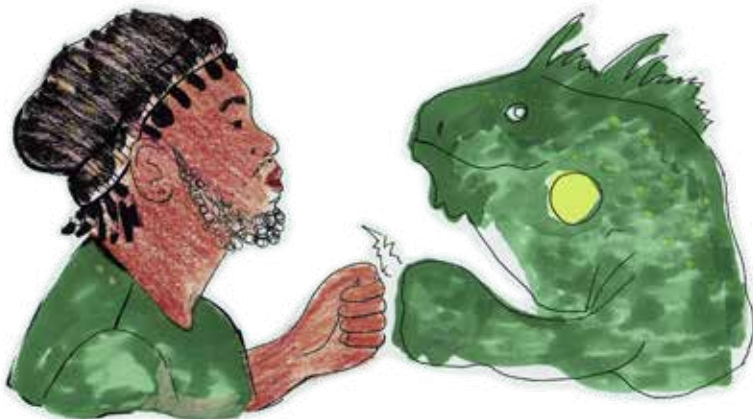
Tot slot nog een paar laatste woorden. De eigenheid van de kunstopleidingen biedt bij uitstek de kans om de eigenheid van de student te waarderen. We zijn allemaal een uitzondering én dat is een waarde, is het uitgangspunt van dit type onderwijs. Het is van belang om expliciet aandacht te schenken aan het feit dat er voor iedereen ruimte is, door:

- 1. elkaar te leren kennen**
- 2. waardering te uiten voor verschil**
- 3. vertrouwen te bouwen**

Voor studenten is het van belang autonomie te voelen bij hun leerproces, betrokkenheid te ervaren en zich competent te voelen. Deze aspecten dragen bij aan hun *sense of belonging*.

Degenen die meegewerkt hebben aan de bijeenkomsten zijn bereid hun kennis te delen. Vandaar nog deze tips:

- Vorm een pool van Caribische experts (ervaringsdeskundigen), tegen betaling voor advies in te huren.
- Belang van representatie. Er zijn nu nog weinig zichtbare rolmodellen in docententeams of rondom academies. Dit is op te lossen met gericht personeelsbeleid én door samenwerking met organisaties die de kennis in huis hebben die bij jou nog ontbreekt.

Bijlage 1

Werkvorm 'What's your diet'

van Ira Kip

Het Artistieke Dieet en de Culturele Lens: Wat voedt jouw creativiteit?

Uitvoering:

Start individueel met het kort noteren van 3-5 cruciale artistieke inspiratiebronnen of culturele invloeden. In break-out groepen bespreken deelnemers vervolgens de overeenkomsten en verschillen in hun 'dieet'. De focus ligt op het kritisch reflecteren op hoe de 'smaak' van opleidingen of docenten de individuele expressie kan beïnvloeden, en hoe een veilig klimaat kan worden gecreëerd waarin diverse inspiratiebronnen vrijelijk kunnen worden gedeeld. Deze opdracht stimuleert een dieper begrip van elkaars achtergronden en een bewustzijn van de invloed van externe factoren op artistieke ontwikkeling.

Vragen die er gesteld kunnen worden:

- Welke van jouw genoteerde inspiratiebronnen verrassen je zelf het meest, en waarom?
- Is er een gemeenschappelijke draad of thema te ontdekken in de diverse inspiratiebronnen die jullie individueel hebben genoteerd?
- Welke rol speelt jouw culturele achtergrond in de selectie van jouw 'artistieke dieet'?
- Op welke manieren heb je gemerkt dat de 'smaak' of voorkeuren van opleidingen of docenten jouw eigen artistieke expressie heeft beïnvloed (positief of negatief)?
- Kun je een voorbeeld geven van een moment waarop je je geremd voelde om een bepaalde inspiratiebron te delen, en waarom?

- Hoe kunnen docenten en instellingen een omgeving creëren waarin studenten zich vrij voelen om diverse en misschien 'onconventionele' inspiratiebronnen te exploreren?
- Wat zijn volgens jullie de kenmerken van een 'veilige omgeving' waarin iedereen zich vrij voelt om zijn of haar diverse inspiratiebronnen te delen, ongeacht achtergrond of discipline?
- Welke concrete stappen zouden we kunnen nemen – als studenten of als toekomstige professionals – om deze veilige omgeving te helpen creëren binnen een artistieke context?
- Hoe kunnen we, door het delen van onze diverse 'artistieke diëten', van elkaar leren en onze eigen creatieve horizon verbreden?

Doel:

Deelnemers reflecteren op hun persoonlijke artistieke dieet – de media die zij consumeren, de culturele invloeden die hun perceptie vormen, en de rol van persoonlijke smaak binnen institutionele kaders. Wat de invloeden zijn van een veilige of onveilige space, wie bepaalt wat hoe een curriculum eruit ziet, en welke machtspositie en dynamieken ontstaan er dan op de opleidingen.

Bijlage 2

Dialogo De Paradox

van Matthew Rich-Tolsma

Bouw dialoog in in je opleiding: hoe kunnen we complexiteit complex houden?

Zie de academie als een social sculpture (door onze gebaren, reacties, onderlinge relaties), waarin we in een continu proces werken aan gelijkwaardige pedagogiek. Als inspiratiebronnen dienen bijvoorbeeld Paolo Freire en bell hooks, die zijn geworteld in critical pedagogy.

De Paradox centraal stellen biedt openingen tot dialoog. Biedt ruimte om de geleefde ervaring van studenten en docenten mee te nemen in het onderwijsproces. Ontwikkeling, vernieuwing vindt plaats in continue dialoog, via de praktijk van samen werken en samen leren.

Doorbreek het consumentisme van (de hedendaagse) studenten door hen uit te dagen op zoek te gaan naar hun eigen ruimte. En doorbreek ook het excuus van docenten van 'het is allemaal nogal complex' om niets te doen. De complexiteit is juist de essentie. Vermijden wat moeilijk is, is desinteresse. De leraren die echt het gesprek aan gaan, hebben echt interesse. In de interactie tussen studenten en docenten kun je vriendelijk en zorgzaam zijn en toch ook uitdagend.

Schijnbare tegenstellingen om over in gesprek te gaan, zijn bijvoorbeeld:

- Hoe werk je aan je eigen individuele ontwikkeling én ben je toch onderdeel van de groep?
- Hoe stel je kwaliteit centraal zonder ontoegankelijk te zijn als opleiding?
- Wat betekent inclusie? Wie sluit je daarbij uit?

Bijlage 3

Meer lezen/luisteren/kijken?

- Universal Design for Learning – <https://www.cast.org/what-we-do/universal-design-for-learning/>
- ECIO Expertisecentrum Inclusief Onderwijs <https://ecio.nl/>
- ECHO Expertisecentrum Diversiteitsbeleid <https://echo-net.nl/>
- Code Diversiteit en Inclusie in de cultuur <https://codedi.nl/>
- Kennisbank Diversiteit, Inclusie, Gelijkwaardigheid: Kennisbank, Code D&I
- Bite the Bullet podcast: <https://www.youtube.com/@bitethebulletpod>
- Multimedia platform Counter Narratives: <https://counternarratives.nl/>

Abdulla, D. (2021). Disciplinary disobedience. A Border-Thinking Approach to Design. In C. Mareis, & N. Paim (Eds.), *Design Struggles. Intersecting Histories, Pedagogies, and Perspectives* (pp. 227-241). Valiz. https://valiz.nl/images/DesignStruggles-DEF_978-94-92095-88-6single-28September22-VALIZ-def.pdf

Bala, S. (2023). Het onbehagen van de dekolonisatie en de kunsten. Een kritische reflectie. *Theaterkrant Magazine: Theaterjaarboek 2022/2023*, 12(6). <https://www.theaterkrant.nl/tm-artikel/het-onbehagen-van-de-dekolonisatie-en-de-kunsten/>

Cairo, A., Roseval, W., Ona, B., & Bouzagou, S. (2023). *Bright Spots on The Inclusivity Pathway. Handbook*. Aminata Cairo Consultancy. <https://www.inclusivitypathwaytraining.com/resources>

Gomes, C. (2020). I Belong Here. Student Sense of Belonging en de relatie met studentsucces. Hogeschool Rotterdam. https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/1ace246f8da242a9aaec10890d4331a4/200262-binnen_final-sense-of-belonging-2020_il.pdf

Guardiola, P. (2023, 30 juni). Unifying Agents: Emancipation and Art Education in the Caribbean – Features – Education. *e-flux*. <https://www.e-flux.com/education/features/548164/unifying-agents-emancipation-and-art-education-in-the-caribbean>

Hall, S. (2020). Cultural Identity and Diaspora. In L. McDowell (Ed.), *Undoing Place? A Geographical Reader* (pp. 231–242). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003058885-22>

Nationale Ombudsman. (2023, 19 juli). *Tweeënhalf jaar na de publicatie van het rapport Kopzorgen van Caribische studenten maakt de Nationale ombudsman de balans op. Wat is er sindsdien gebeurd?* <https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Eindrapportage%20Kopzorgen%20Caribische%20studenten.pdf>

Ostendorf-Rodríguez, Y. (2023). *Let's Become Fungal! Mycelium Teachings and the Arts. Based on Conversations with Indigenous Wisdom Keepers, Artists, Curators, Feminists and Mycologists*. Valiz.

Soudagar, R. (2023, 9 mei). *Chef-koku Lelani Lewis vertelt het Caribische koloniale verhaal*. OneWorld. <https://www.oneworld.nl/mensenrechten/chef-kok-lelani-lewis-vertelt-het-caribische-koloniale-verhaal/>

Van Bijnen, E., Brandon, P., Fatah-Black, K., Limon, I., & Modest, W. (Eds.). (2024). *The Future of the Dutch Colonial Past. Curating Heritage, Art and Activism*. <https://doi.org/10.4324/9781003706243>

Bijlage 4

Organisaties en initiatieven

- Op de website van SEA zijn diverse Caribische studenten *communities* te vinden: <https://strategiceducationalliance.org/student-communities/>
- Stichting WeConnect verbindt Nederland met Curaçao, Aruba, Sint Maarten, Bonaire, Saba en Sint Eustatius via educatieve (multimediale) projecten. Ze hebben een nieuwsbrief en maken actief *job opportunities* bekend. <https://stichtingweconnect.nl/>
- Turangoeloe ondersteunt Caribische studenten bij het studeren, wonen en werken in Nederland. <https://www.turangoeloe.nl/>
- Netwerk van creatives op ABCSSS & magazine: <https://unobstructed.net/database>

Colofon

Initiatief & organisatie

Cormac Burmania (ArtEZ / KVDO)

Kesha Felipa (Kunstloc Brabant / Fontys Academy of the Arts)

Claudia Marinelli (LKCA)

Tekstredactie

Claudia Marinelli

Illustraties

Kesha Felipa

Productiebegeleiding

Miriam Schout

Vormgeving

Taluut, Utrecht

Drukwerk

Drukkerij Libertas Pascal, Utrecht

Bijeenkomsten zijn begeleid door

Ira Kip

Minchenu Maduro

Matthew Rich-Tolsma

Shahaila Winklaar

Presentaties zijn verzorgd door

Kesha Felipa

Durwin Lynch (Athena Instituut / VU Amsterdam)

Tatiana Nicolaas

Paul Pos (Willem de Kooning Academy)

©LKCA en KVDO, 2026

Met dank aan alle deelnemers

Michelle van Aggelen, Thyra Balborda, Segni Bernardina, Anton de Bies, Myra Bodian, Lindy van den Boomen, Percy Cicilia Jr., Nazari Clarinda-Ignacio, Eva Croes, Gilia Croes, Rosaly van Dansik, Christopher Fernandes, Sonia Fernandes, Kim Garcia Caceres-Meertins, Wilfred Hermkens, Riëndy Holder, Leoni Holleman, Vashti Hooker, Brechje Janssen, Maaïke Kempers, Erica van de Kerkhof, Camiël Kesser, Marie-José Kommers, Carmen Lampley, Corina Lok, Tanisha Martes, Marian van Miert, Ghislaine Monte, Lina Monte, Margriet Nguyen, Suzan Overmeer, Esther Pardijs, Susana Pedrosa, Meleni Petronella, Lex Prinzen, Nicole Sanches, Boris Saran, Sabrina Schoop, Lydia Telgt, Elke Tijhuis, Karin Verouden, Geranimo Vlijt, Roeland Vrolijk, Sandra Williams, Marc-Anthony Westmaas.

KUNSTVAK
DOCENTEN
OVERLEG
KVDO

K^L
AC

